

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НЕПОРОЗУМІНЬ МІЖ РОДИНАМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЦЕРКОВНОЮ ГРОМАДОЮ ЯК ЧИННИКА ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ОБ'ЄДНУВАЛЬНІ ПРАКТИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті здійснено соціально-психологічний аналіз непорозумінь між родинами військовослужбовців та церковною громадою в умовах повномасштабної війни як чинника, що впливає на стан цивільної безпеки та соціальної згуртованості суспільства. Метою дослідження є виявлення соціально-психологічних механізмів формування напруження у взаємодії зазначених груп, аналіз групових захисних реакцій у ситуації хронічного стресу та обґрунтування об'єднувальних практик і механізмів врегулювання непорозумінь.

Показано, що соціальна дистанція між родинами військових і церковною громадою значною мірою зумовлена різним досвідом переживання війни, асиметрією емоційних і соціальних ресурсів, а також активацією індивідуальних і колективних психологічних захисних механізмів. Обґрунтовано, що прояви емоційного «холоду», дистанційованості чи зниження емпатійної взаємодії доцільно розглядати не як байдужість, а як форму колективного захисного реагування на тривалий стрес, втрати та відчуття загрози, що водночас обмежує можливості конструктивного діалогу.

Особливу увагу приділено духовно-ціннісному виміру взаємодії. Доведено, що для християнських спільнот важливою основою збереження єдності є

орієнтація на спільну духовну ідентичність, яка зміщує акцент з взаємних оцінок і претензій на внутрішню відповідальність особистості та розвиток терпимості й взаємної поваги. Такий підхід сприяє прийняттю різноманітності життєвих і духовних позицій у межах громади.

Проведений теоретичний аналіз дає підстави стверджувати, що зниженню напруженості та зміцненню довіри у взаємодії родин військовослужбовців і церковної громади може сприяти впровадження об'єднувальних практик, зокрема створення безпечних просторів для комунікації, розвиток емпатійної взаємодії, застосування медіаційних форматів, системна підтримка родин військовослужбовців, ресоціалізація ветеранів і духовна солідарність. Реалізація таких підходів потенційно сприяє підвищенню психологічної стійкості спільноти та цивільної безпеки в умовах війни.

Ключові слова: родини військовослужбовців, війна, цивільна безпека, колективна травма, психологічні захисні механізми, церковна громада, об'єднувальні практики, медіація.

Olena Vashchenko

National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF MISUNDERSTANDINGS BETWEEN THE FAMILIES OF MILITARY SERVANTS AND THE CHURCH COMMUNITY AS A FACTOR OF CIVIL SECURITY: UNIFIING PRACTICES AND SETTLEMENT MECHANISMS IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. This article explores social-psychological misunderstandings between military families and church communities in Ukraine during the ongoing war and their implications for civil security. Conflicts arise from heightened emotional stress, divergent perceptions of social and spiritual roles, and differences in experiences shaped by wartime realities. Military families face prolonged uncertainty, emotional

exhaustion, and increased responsibilities, while church communities, as sources of spiritual support, operate under chronic stress and trauma.

Defense mechanisms, including emotional distancing, anxiety, and cognitive biases, often shape interactions, sometimes creating misinterpretations of needs or intentions. Differences in moral perspectives, particularly regarding participation in combat, further exacerbate tensions. Despite these challenges, unifying practices offer significant potential to reduce social and emotional distance.

Key strategies include: joint spiritual activities such as prayer sessions and worship, creation of safe communication spaces, systematic and coordinated support for families, resocialization of veterans, mediation formats for conflict resolution, and development of emotional intelligence within communities. Such approaches foster empathy, tolerance, and trust, enhancing both social cohesion and civil security.

By integrating spiritual, psychological, and social mechanisms, communities can strengthen resilience, improve mutual understanding, and maintain stable relationships, even under conditions of prolonged stress. The study highlights the importance of structured support, empathy, and shared values in mitigating conflict and sustaining civil security during wartime.

Keywords: military families, war, civil security, defense mechanisms, collective trauma, church community, unifying practices, mediation.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна спричинила глибоку трансформацію соціальних зв'язків, форм взаємодії та психологічних ресурсів українського суспільства. Особливо вразливою групою стали родини військовослужбовців, які у стані тривалої невизначеності, емоційного виснаження та підвищеної відповідальності. Водночас церковні громади, які традиційно виконують функції духовної підтримки та солідарності, також функціонують у умовах щоденних стресорів війни, психологічного перевантаження, втрат та обстрілів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Війна суттєво впливає на психологічне здоров'я людини та спричиняє деструктивні зміни в кількох

ключових сферах життєдіяльності. На соціально-психологічному рівні це проявляється у зниженні здатності до співпраці, емпатійного реагування, взаємодовіри та загальної довіри до світу. У ціннісно-смысловому вимірі війна послаблює відчуття життєвих перспектив, знижує рівень задоволеності повсякденним життям та ускладнює формування позитивних життєвих орієнтирів. На *індивідуально-психологічному рівні* спостерігаються порушення цілісності особистості, ідентичності, адаптивності та здатності до самореалізації [10].

Гібридна війна формує нові типи соціальних конфліктів та конфліктного мислення, зокрема між військовими та цивільними. Ці конфлікти зумовлені специфічними конфліктогенними настановами, що виробляються в обох групах і проявляються через упереджене взаємне сприйняття. Важливим фактором є особливий досвід військових, який включає безпосередню участь у бойових діях та труднощі у його прийнятті й оцінці цивільним суспільством. Унаслідок цих процесів формуються напружені взаємини між військовими та цивільними [8].

Війна суттєво вплинула на взаємодію як родин військовослужбовців, так і цивільних членів спільноти. Зокрема, зміни у специфіці подружньої взаємодії створюють передумови для виникнення конфліктів та напруження у стосунках [3].

Дослідження науковців підкреслюють роль групових захисних механізмів як форми реагування на колективні травми [4], а також феномен колективної травматизації суспільства в умовах війни [5]. Реакції тривоги, настороженості та захисного дистанціювання активуються в ситуаціях невизначеності та потенційної загрози і пов'язані з функціонуванням еволюційно давніх структур нервової системи, відповідальних за самозбереження. У сучасному світі ці механізми часто активуються у відповідь на символічну або соціальну невизначеність, зумовлюючи неусвідомлені реакції тривоги та захисного дистанціювання. Категорія «відомого» та «невідомого» трансформувалася із зовнішнього простору у внутрішньо-психологічний вимір, що визначає

особливості поведінки та саморегуляції особистості. Розширення свідомості й усвідомлення власних внутрішніх процесів є важливою умовою зниження стресу та формування більш адаптивних стратегій поведінки [9].

У цьому контексті важливо враховувати загальні закономірності функціонування психологічних захисних механізмів і самообману як взаємопов'язаних процесів адаптації до стресу. Несвідомі захисні механізми містять елемент самообману, оскільки реалізуються шляхом часткового викривлення або обмеження усвідомлення реальності з метою зниження тривоги. У помірних межах такі механізми виконують адаптивну функцію, забезпечуючи психологічну рівновагу та зменшуючи інтенсивність емоційних переживань у кризових ситуаціях. Водночас надмірна активація захистів, особливо примітивних, у поєднанні з глибоким самообманом призводить до зниження адекватності поведінки, ігнорування реальних проблем та погіршення адаптації [7].

Мета статті полягає у теоретичному аналізі соціально-психологічних особливостей взаємодії родин військовослужбовців і церковних громад в умовах повномасштабної війни, а також у визначенні об'єднувальних практик, що сприяють зниженню напруженості, зміцненню довіри та підвищенню цивільної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Водночас недостатньо дослідженим залишається питання соціально-психологічної взаємодії родин військовослужбовців і церковних громад в умовах тривалого воєнного стресу. Зокрема, потребують наукового осмислення механізмів виникнення емоційної дистанції, конфліктного мислення та способи їх подолання через духовні й соціально-психологічні практики.

З огляду на ці положення, емоційний «холод», з яким нерідко стикаються родини військовослужбовців з боку оточення, доцільно розглядати не як прояв байдужості чи моральної дистанції, а як форму групового захисного реагування церковної спільноти в умовах хронічного стресу, колективної тривоги, травми. Застосування даного психологічного захисного механізму може виконувати

тимчасову стабілізуючу функцію для церковної громади; проте його усталене функціонування обмежує здатність до емпатійної взаємодії, конструктивного діалогу.

Науковці досліджують психологічні та соціальні стратегії адаптації спільнот до умов воєнного конфлікту [6]. Соціальна адаптація родин військових та членів церковних громад у умовах воєнного конфлікту відбувається нерівномірно, що зумовлено різними рівнями доступу до соціальної підтримки, ресурсів спільноти та внутрішньої організації групи.

Щоденні воєнні стресори в Україні виступають потужним чинником психологічного навантаження на населення. Вони мають як прямий, так і непрямий характер [2, 14]. До прямих стресорів належать реальна загроза життю, травматичні втрати близьких та участь у бойових діях. Непрямі стресори включають економічну невизначеність, соціальну ізоляцію, інформаційне перенасичення та постійне відчуття небезпеки.

Тривалий вплив таких стресорів спричиняє значні зміни у психічному функціонуванні особистості, включаючи підвищену тривожність, емоційне виснаження, порушення концентрації та соціальну відчуженість.

У ситуації тривалого стресового навантаження, як у родин військовослужбовців, так і серед членів церковних громад, посилюється схильність до конфліктного типу мислення. За таких умов нейтральні або неоднозначні сигнали нерідко інтерпретуються як потенційно загрозливі: мовчання сприймається як байдужість, обмежені матеріальні чи емоційні ресурси – як небажання допомагати, а ознаки виснаження – як знецінення переживань іншої сторони. Подібні когнітивні викривлення формують атмосферу прихованої напруги та взаємних образ. Зовнішня підтримка, що надається поза межами церковної громади, може сприяти поглибленню у родин військовослужбовців почуття соціальної самотності.

Родини військовослужбовців часто утримуються від озвучення своїх потреб, аби «не навантажувати» інших членів спільноти. Однак таке замовчування у кризових умовах лише посилює напругу: відсутність запиту

громада може сприймати як відсутність потреби. Важливим є усвідомлення того, що родини військових мають право і потребу відкрито звертатися за підтримкою, не відчуючи провини за власну вразливість. Крім того, окремі разові прояви турботи, такі як одиничні передачі, дзвінки чи молитви не створюють відчуття системної підтримки, якщо не супроводжуються регулярністю та передбачуваністю допомоги.

У низці випадків родини військовослужбовців звертаються до церковної громади з проханнями чи запитам про допомогу, очікуючи оперативної та скоординованої реакції. Для них своєчасність залучення громади у вирішення нагальних потреб має критичне значення, оскільки такі звернення нерідко зумовлені терміновими життєвими обставинами або супроводжуються підвищеним емоційним напруженням.

Джерелом соціальної напруженості всередині церковної громади виступають поляризовані погляди щодо участі християн у бойових діях. Частина членів громади дотримується принципової позиції уникнення участі у військових конфліктах з релігійних міркувань. Водночас родини військовослужбовців зазначають непорозуміння щодо мотивації участі одних членів громади у бойових діях та «не включення» до них інших. Розбіжність поглядів формує взаємне відчуття осуду: родини військових можуть сприймати позицію частини громади як уникнення відповідальності, тоді як члени громади відчують засудження за власні релігійні переконання.

У процесі осмислення війни як складного та багатовимірного соціального явища люди неминуче використовують механізми, що сприяють виникненню викривлень і стереотипів. Застосування узагальнених схем сприймання нерідко призводить до формування негативних упереджень щодо військовослужбовців [12]. Попри обмеженість вітчизняних наукових досліджень у цій сфері, наявні джерела вказують на те, що у суспільному дискурсі військові часто сприймаються однорідно, без урахування їхньої реальної ролі, функцій чи досвіду служби. Така стереотипізація нівелює відмінності між тими, хто брав участь у бойових діях, і тими, хто виконував підтримувальні чи гуманітарні

завдання, а сам образ військового пов'язується переважно з війною, загрозою, агресією та насильницьким ризиком [13]. Подібні упередження, які простежуються і в українському суспільному наративі, можуть посилювати соціальну дистанцію та впливати на характер взаємодії між військовими родинами й громадами, що робить їх важливим фактором для аналізу в контексті забезпечення цивільної безпеки.

Попри наявні соціально-психологічні напруження, взаємодія родин військовослужбовців та церковних громад характеризується значним потенціалом для об'єднання. Для покращення комунікації доцільно формувати цілісну та структуровану систему підтримки, що базується на принципах духовної єдності, діалогу, емпатії та взаємної довіри, а саме:

Формування толерантності та духовної єдності є однією з провідних практик. Родини військовослужбовців та члени церковних громад нерідко мають відмінний життєвий досвід, переконання й богословські інтерпретації, особливо у питаннях ставлення до військової служби. Прийняття цієї різноманітності та визнання свободи особистісних переконань зменшує ризик формування взаємних упереджень і сприяє побудові зрілих стосунків, що особливо актуально в умовах воєнних викликів і підвищеної соціальної напруги. Такий підхід дозволяє не лише знижувати конфліктність, а й сприяє глибшому духовному зростанню обох груп, укріпленню їхньої внутрішньої стійкості та побудові більш здорової, зрілої та діалогічної церковної культури.

Важливою духовною основою для християнських спільнот є усвідомлення того, що центральним джерелом єднання виступає жертва Христа та Його безумовне прийняття людини. Це богословське усвідомлення сприяє переорієнтації уваги від взаємних претензій та оцінок до глибшого відчуття спільної духовної ідентичності, розвитку терпимості та взаємної поваги. У цьому контексті першочергового значення набуває не горизонтальний вимір, тобто оцінювання дій інших членів спільноти, а вертикальний - пов'язаний із особистими стосунками людини з Богом. Християнська традиція наголошує у книзі Римлян 14:12 «Тому кожен із нас сам за себе дасть відповідь Богові» [1],

що стимулює толерантність та сприяє збереженню єдності навіть за умов різних переконань чи індивідуальних життєвих рішень.

Організація безпечних просторів для комунікації.

Регулярні зустрічі з душепіклувальниками чи пастирями, та онлайн-групи, де реалізується принцип безоцінного слухання, сприяють зниженню емоційної напруги та формують атмосферу прийняття.

Системність підтримки. Необхідно забезпечувати регулярність та координацію допомоги шляхом визначення відповідальних осіб, які організовують побутову та соціальну підтримку як для родин діючих військовослужбовців, так і для родин осіб, які зникли безвісти, перебувають у полоні або загинули.

Підтримка має здійснюватися без викликання почуття провини та з урахуванням особливої вразливості цих сімей. Важливо підкреслювати, що звернення по допомогу є природним і прийнятним. Ефективна система підтримки передбачає ***взаємний взаємозв'язок***: родини військовослужбовців відкрито інформують про свої потреби, а церковна спільнота проявляє готовність їх виявляти та своєчасно задовольняти.

Важливим аспектом зміцнення духовної та психологічної стійкості Церковної громади є ***розвиток емоційного інтелекту***. До ефективних практик належать проведення тренінгів з активного та емпатійного слухання, створення психоедукаційних груп, навчальні заняття з розпізнавання власних емоцій та емоцій інших, впровадження практик ненасильницької комунікації.

Системне впровадження таких заходів підвищує здатність громади до співчутливого реагування та сприяє адекватному розумінню не лише поведінки родин військовослужбовців, а й самих військових в церковній громаді, а також їхньої взаємодії поза її межами. Це дозволяє знизити ризик хибного тлумачення емоційних реакцій та сприяє формуванню довірливих, здорових та підтримуючих стосунків у спільноті.

Медіаційні формати врегулювання конфліктів. Створення медіаційної групи як нейтрального посередницького осередку сприяє конструктивному

діалогу, проговоренню чутливих тем та переведенню емоційних реакцій у продуктивне русло. Такий формат знижує рівень напруги та формує взаєморозуміння на основі емпатії й взаємної поваги.

Об'єднувальні духовні практики. Варто наголосити, що попри наявні напруження у взаємодії між родинами військовослужбовців і церковною громадою, зберігається низка потужних об'єднувальних практик, які суттєво зменшують соціальну та емоційну дистанцію між цими групами. До таких практик, зокрема, **належать спільні молитовні години** за військових, поранених, зниклих безвісти та військовополонених, а також богослужіння, присвячені підтримці їхніх родин. Молитовна єдність створює глибоке відчуття солідарності й підсилює усвідомлення обома сторонами важливості спільного духовного та громадського фронту.

Важливим чинником об'єднання церковної громади є **підтримка та ресоціалізація** демобілізованих військовослужбовців [11], осіб, звільнених у запас, а також ветеранів, з одночасною інтеграцією їх у соціальне та громадське життя спільноти. До практик такої інтеграції належать організація змістовного дозвілля, участь у спільних заходах та інші форми активної взаємодії. Це сприяє ефективній соціальній адаптації військових, формуванню відчуття соціальної включеності та власної значущості, а також посиленню внутрішньої згуртованості громади.

Підтримка родин загиблих захисників, як у формі вшанування подвигу їхніх близьких, так і через практичну допомогу у повсякденних справах, є важливим духовним і моральним обов'язком громади. Такі практики сприяють формуванню атмосфери турботи та підкреслюють, що пам'ять про загиблих має цінність для всієї спільноти, а не лише для їхніх родин.

Відвідування поранених у шпиталях та лікарнях виступає важливою формою взаємодії між церковними громадами та родинами військовослужбовців. Турбота, що проявляється через особисті візити, спільну молитву або вручення символічних подарунків, сприяє зміцненню відчуття підтримки та вдячності.

Важливими є також ініціативи, пов'язані з **відзначенням захисників під час тематичних свят**, зокрема Дня захисника. Такі заходи формують атмосферу взаємної довіри, підкреслюють спільність цінностей та сприяють підвищенню стійкості соціальних зв'язків між громадами.

Узагальнюючи викладений матеріал, можна констатувати, що взаємодія між родинами військовослужбовців і церковними громадами формується під впливом багатьох чинників - духовних насамперед, психологічних та соціальних. Водночас, попри наявні напруження, спільноти мають значний потенціал до подолання відчуження через духовну єдність, регулярну підтримку та розвиток структурованих механізмів діалогу.

Не менш важливим є визнання цінності будь-якої форми підтримки, незалежно від того, чи вона локальна, чи дистанційна, включаючи фінансову допомогу, волонтерську діяльність, молитви або символічні прояви турботи. Таке сприйняття внесків допомагає оцінювати їх об'єктивно і зменшує ризик виникнення взаємних претензій. Поряд із цим, створення каналів регулярної комунікації, включно з дистанційними платформами, дає можливість обговорювати потреби, переживання та внески, забезпечуючи відчуття причетності та підтримки навіть у випадках фізичної відсутності.

Розвиток емпатії та взаєморозуміння на основі спільних духовних і моральних цінностей, що об'єднують громаду і родини військових, сприяє мінімізації конфліктності і підвищенню толерантності до різних поглядів та життєвих рішень. Прийняття різноманітності обставин як ресурсу спільноти, а не як загрози, допомагає зберігати довіру, підтримку та стійкість громади у кризових умовах.

Реалізація цих заходів не лише зменшує соціальну та емоційну дистанцію, а й сприяє формуванню стабільних взаємовідносин, підвищенню соціального капіталу громади та підтримці родин військовослужбовців у складних умовах воєнного та соціального стресу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціально-психологічні напруження між родинами військовослужбовців і церковною громадою

зумовлені різним досвідом, стресовими умовами війни та обмеженістю ресурсів. Ці фактори формують потенційні загрози для соціальної згуртованості громади та, як наслідок, для цивільної безпеки. Незважаючи на наявні конфліктні ситуації, існує значний потенціал для їх подолання через об'єднувальні практики, які зміцнюють соціальну стабільність. До таких практик належать: спільні духовні заходи (молитовні години, богослужіння), що формують відчуття солідарності; ресоціалізація демобілізованих військовослужбовців і ветеранів, їх інтеграція у громадське життя; підтримка родин загиблих та поранених, включаючи практичну допомогу та психологічну підтримку.

Ефективне врегулювання непорозумінь і конфліктів вимагає системного підходу, який включає: організацію безпечних просторів для комунікації; регулярну та координовану підтримку родин військових; розвиток емпатійної взаємодії та застосування медіаційних форматів; прийняття різних життєвих і духовних позицій.

Духовна солідарність та системна підтримка виступають ключовими чинниками зміцнення цивільної безпеки, оскільки підвищують психологічну стійкість родин військовослужбовців, сприяють формуванню довіри у громаді та забезпечують внутрішню згуртованість церковної спільноти в умовах війни. Реалізація зазначених заходів знижує соціальну та емоційну дистанцію між групами, зміцнює соціальний капітал громади та забезпечує стабільне функціонування соціальних зв'язків, що є критично важливим для підтримки цивільної безпеки під час воєнного конфлікту.

Список літератури:

1. *Біблія* / пер. Івана Огієнка. Римлян 14:12. *JW.ORG*.
URL: <https://www.jw.org/uk/бібліотека/біблія/переклад-огієнка/книги/Римлян/14/> (дата звернення: 24.02.2026).

2. Бялонович С. Психологічні стратегії внутрішньої стабілізації українців в умовах щоденного стресору війни. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. № 78. С. 520–529. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-78-520-529>
3. Ващенко О. Соціально-психологічні чинники подружніх конфліктів в умовах війни. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування»*. 2024. Вип. 28(57). С. 27–43. [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-27-43](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-27-43)
4. Горностаї П. Групові захисні механізми як форма реагування на колективні травми. *Проблеми політичної психології*. 2019. № 22(1). С. 89-114. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol22-Year2019-27>
5. Горностаї П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*. 2018. № 7. С. 54–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2018_7_6 (дата звернення: 24.02.2026).
6. Коробка Л., Васютинський В., Вінков В. та ін. *Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії* : кол. монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 286 с.
7. Косьянова О., Муляр Ю. Захисні механізми та самообман: взаємозв'язок та роль в адаптації до стресових ситуацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2025. № 2. С. 24-29. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2025.2.4>
8. Кухарук О. Конфліктне мислення і конфліктна взаємодія: соціально-психологічні особливості взаємодії військових і цивільного населення. *Проблеми політичної психології*. 2018. № 7(21). С. 88–95. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-7>
9. Сингаївська І., Кабрель М. Страх перед невідомим як прояв древнього страху хижаків. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. № 4(64). С. 217–228. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-64-217-228>
10. Титаренко Т. Як допомогти свідкам і учасникам травматичних подій: горизонти соціально-психологічної реабілітації. *Актуальні проблеми соціології*,

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4_25 (дата звернення: 24.02.2026).

11. Циганенко Г., П'яста Р. *Путівник військовослужбовця та демобілізованого* : практ. посібник. Львів : Колесо, 2016. 64 с.

12. Grossman D. *On killing: the psychological cost of learning to kill in war and society*. Boston, New York, Toronto, London : Little, Brown and Company, 1995. 367 p. URL: https://www.academia.edu/35460581/Grossman_On_Killing_1995 Accessed February 24, 2026.

13. Iyer R. *Separating Attitudes Toward War from Attitudes Toward Soldiers on Veteran's Day*. YourMorals Blog. 2010.

14. Miller K., Omidian P., Rasmussen A., Yaqubi A., Daudzai H. Daily stressors, war experiences, and mental health in Afghanistan. *Transcult Psychiatry*. 2008. Vol. 45. Is. 4. Pp. 611-38. <https://doi.org/10.1177/1363461508100785>

References:

1. Bibliia (n.d.) / per. Ivana Ohienka. Rymlian 14:12 [Bible. Translated by Ivan Ohienko. Romans 14:12]. JW.ORG. Retrieved from: <https://www.jw.org/uk/бібліотека/біблія/переклад-огієнка/книги/Римлян/14/>

2. Bialonovych S. (2025). Psykholohichni stratehii vnutrishnoi stabilizatsii ukraintsiv v umovakh shchodennoho stresoru viiny [Psychological strategies for internal stabilization of Ukrainians in the conditions of the daily stressor of war]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 78, 520–529. Retrieved from: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-78-520-529> [in Ukrainian].

3. Vashchenko O. (2024). Sotsialno-psykholohichni chynnyky podruznykh konfliktiv v umovakh viiny [Socio-psychological factors of marital conflicts in wartime]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. prats. Seriya «Sotsialni ta povedinkovi nauky; Upravlinnia ta administruvannia*, 28(57), 27–43. Retrieved from: [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-27-43](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-27-43) [in Ukrainian].

4. Hornostai P. (2019). Hrupovi zakhysni mekhanizmy yak forma reahuvannia na kolektyvni travmy [Group defense mechanisms as a form of response to collective trauma]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 22(1), 89-114. Retrieved from: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol22-Year2019-27> [in Ukrainian].

5. Hornostai P. (2018). Kolektyvna travma yak problema sotsialnoi ta politychnoi psykholohii [Collective trauma as a problem of social and political psychology]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 7, 54–68. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2018_7_6 [in Ukrainian].

6. Korobka L., Vasiutynskyi V., Vinkov V. ta in. (2019). Spilnota v umovakh voiennoho konfliktu: psykholohichni stratehii [Community in the context of military conflict: psychological strategies]. Kol. Monohrafiia. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 286. [in Ukrainian].

7. Kosianova O., Muliar Yu. (2025). Zakhysni mekhanizmy ta samoobman: vzaiemozviazok ta rol v adaptatsii do stresovykh sytuatsii [Defense mechanisms and self-deception: relationship and role in adaptation to stressful situations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia*, 2, 24-29. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2025.2.4> [in Ukrainian].

8. Kukharuk O. (2018). Konfliktne myslennia i konfliktna vzaiemodii: cotsialno-psykholohichni osoblyvosti vzaiemodii viiskovykh i tsyvilnoho naselennia [Conflict thinking and conflict interaction: socio-psychological features of the interaction between the military and the civilian population]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 7(21), 88–95. Retrieved from: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-7> [in Ukrainian].

9. Synhaivska I., Kabrel M. (2021). Strakh pered nevidomym yak proiav drevnoho strakhu khyzhakiv [Fear of the unknown as a manifestation of ancient fear of predators]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 4(64), 217–228. Retrieved from: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-64-217-228> [in Ukrainian].

10. Tytarenko T. (2015). Yak dopomohty svidkam i uchasnykam travmatychnykh podii: horyzonty sotsialno-psykholohichnoi rehabilitatsii [How to help witnesses and participants of traumatic events: horizons of social and psychological rehabilitation].

Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky, 4, 136–142. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4_25 [in Ukrainian].

11. Tsyhanenko H., Piasta R. (2016). Putivnyk viiskovosluzhbovtisia ta demobilizovanoho [A guide for military personnel and demobilized personnel]. Prakt. posibnyk. Lviv : Koleso, 64 s. [in Ukrainian].

12. Grossman D. (1995). On killing: the psychological cost of learning to kill in war and society. Boston, New York, Toronto, London : Little, Brown and Company, 367 p. Retrieved from: https://www.academia.edu/35460581/Grossman_On_Killing_1995 [in English].

13. Iyer R. (2010). Separating Attitudes Toward War from Attitudes Toward Soldiers on Veteran's Day. YourMorals Blog. [in English].

14. Miller K., Omidian P., Rasmussen A., Yaqubi A., Daudzai H. (2008). Daily stressors, war experiences, and mental health in Afghanistan. *Transcult Psychiatry*, 45(4), 611-38. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/1363461508100785> [in English].

Ващенко О. С.

аспірант, молодший науковий співробітник

відділу психології спілкування

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

e-mail: olena_v8@ukr.net ORCID ID: 0009-0009-1769-7258